

Κοσμάς Μουπαγιτσόγλου

Πολιτικός Μηχανικός ΕΜΠ, MSc Imperial College London

Αρχαία κατάλοιπα στον Υμηττό (8ος αι. π.Χ. – 4ος αι. μ.Χ.). Ιστορικό πλαίσιο και σημερινή κατάσταση

Ο ΥΜΗΤΤΟΣ ΕΙΝΑΙ βουνό της Αττικής, βρίσκεται στην ανατολική πλευρά του λεκανοπεδίου της Αθήνας και το χωρίζει με κατεύθυνση βορράς-νότος από την πεδιάδα των Μεσογείων. Οι δραστηριότητες των αρχαίων δήμων που βρισκόταν στους πρόποδες του βουνού επεκτάθηκαν αναπόφευκτα στον κύριο όγκο του. Κατάλοιπα αυτών των δραστηριοτήτων είναι ορατά μέχρι σήμερα και μπορούν να χωριστούν σε πέντε κατηγορίες: χώροι λατρείας, οχυρωματικά έργα, λατομεία, αγροτικές εγκαταστάσεις και οδικό δίκτυο.

Σκοπός της παρούσας ανακοίνωσης είναι η καταγραφή των αρχαίων καταλοίπων που χρονολογούνται από τον 8ο αι. π.Χ. έως τον 4ο αι. μ.Χ., καθώς και η περιγραφή της κατάστασης διατήρησής τους και των μέτρων που έχουν ληφθεί για την ανάδειξη και την προστασία τους. Επίσης θα επιχειρηθεί η σύγκριση της σημερινής τους κατάστασης με αυτήν που περιγράφεται σε παλαιότερες φωτογραφίες και δημοσιεύσεις σε βιβλία και επιστημονικά περιοδικά.

1. Χώροι Λατρείας

Αρχαϊκοί βωμοί, κορυφή Υμηττού^{1, 2, 3*}

Ένας από τους πιο σημαντικούς χώρους λατρείας του βουνού βρίσκεται 800 μ. βόρεια της κορυφής του στη θέση ενός φυσικού κοιλώματος βάθους 8-10 μ. (δολίνη). Κατά τη διάρκεια των ανασκαφών που πραγματοποίησε η Αμερικανική Αρχαιολογική Σχολή ανακαλύφθηκαν τα ερείπια τριών κτισμάτων. Δύο από τα κτίσματα βρισκόταν πάνω από το κοιλώμα και ταυτίστηκαν με βωμούς αφιερωμένους στον Σήμιο Δία και τον Ηρακλή (Ηρώο), ενώ το τρίτο κτίσμα βρισκόταν στο εσωτερικό του κοιλώματος και αποτελούσε χώρο απόθεσης προσφορών. Με βάση

*. Οι αριθμοί παραπέμπουν στη Βιβλιογραφία.

τα ευρήματα των ανασκαφών, ο χώρος χρησιμοποιήθηκε συστηματικά ως ιερό την περίοδο 950-500 π.Χ. και είναι ιδιαίτερα γνωστός διότι εκεί βρέθηκαν εγχάρακτα όστρακα αγγείων με μερικά από τα αρχαιότερα δείγματα ελληνικού αλφαβήτου (7ος αι. π.Χ.). Σύμφωνα με τα *Απικά* του Πausανία, στον Υμηττό υπήρχε άγαλμα του Υμήπιου Δία και βωμοί αφιερωμένοι στον Όμβριο Δία και τον Προόψιο Απόλλωνα. Αν και τα ευρήματα δεν απέδειξαν ότι οι βωμοί της κορυφής ταυτίζονται με αυτή την αναφορά, κατά τη διάρκεια της πρώτης ανασκαφής βρέθηκε μία ασβεστολιθική στήλη στο πάνω μέρος της οποίας υπήρχε υποδοχή για τη στήριξη μικρού μπρούντζινου αγάλματος.

Σύμφωνα με το *Μέγα Ετυμολογικόν*, αλλά και με επιγραφή με ημερολόγιο θυσιών του αρχαίου δήμου της Ερχιάς (4ος αι. π.Χ.), στον Υμηττό υπήρχε βωμός αφιερωμένος στον Επάκριο Δία. Επειδή την εποχή της επιγραφής το ιερό της κορυφής βρισκόταν σε αχρησία, η ακριβής τοποθεσία του βωμού του Επάκριου Διός πρέπει να αναζητηθεί σε άλλη περιοχή του βουνού.

Δυστυχώς σήμερα σχεδόν τίποτα δεν έχει διατηρηθεί από τους βωμούς και τον χώρο απόθεσης προσφορών. Τα θεμέλια των δύο βωμών καταστράφηκαν εξαιτίας της κατασκευής του ασφαλτοστρωμένου δρόμου που οδηγεί στα ραντάρ της κορυφής. Το εσωτερικό της δολίνης μετατράπηκε σε ποιμνιοστάσιο και είναι γεμάτο από χαλάσματα, με αποτέλεσμα τα ερείπια του χώρου απόθεσης προσφορών να είναι δυσδιάκριτα. Επίσης είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι το κοίλωμα είναι διάσπαρτο από όστρακα αγγείων. Δεδομένου ότι οι ανασκαφές δεν ολοκληρώθηκαν ποτέ – διακόπηκαν απότομα λόγω του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου – και δεδομένης της σπουδαιότητας των ευρημάτων, είναι απαραίτητη η συνέχιση της ανασκαφικής έρευνας. Όσον αφορά στην ασβεστολιθική στήλη, σύμφωνα με την τελευταία μαρτυρία είχε σπάσει σε δύο τμήματα και μάλλον βρίσκεται θαμμένη από τους ανασκαφείς στο εσωτερικό του φυσικού κοιλώματος.

Αρχαϊκοί ναοί, οροπέδιο Προφήτη Ηλία, Κορωπί⁴

Σε μικρό οροπέδιο του Υμηττού δυτικά του Κορωπίου έχουν ανακαλυφθεί με ανασκαφές της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας τα ερείπια δύο αρχαϊκών ναών, οι οποίοι βρίσκονται εντός αρχαίου περιβόλου και χρονολογούνται στον 6ο αι. π.Χ. Ο ναός Α βρισκόταν στη θέση της μεταβυζαντινής εκκλησίας του Προφήτη Ηλία, ήταν τετράστηλος, αμφιπρόστυλος και η χρήση του συνεχίστηκε μέχρι τους ρωμαϊκούς χρόνους. Από τον ναό Α σώζεται μόνο το άνδρηρο σε καλή κατάσταση. Ο ναός Β είχε τη μορφή τριμερούς οικίας (πρόδομος-σηκός-οπισθόδομος) και καταστράφηκε τον 3ο αι. π.Χ. Το καλύτερα διατηρημένο τμήμα του ναού είναι ο οπισθόδομος του, ο οποίος με μέγιστο ύψος 2,25 μ. δίνει την αίσθηση των τριών διαστάσεων του μνημείου.

Το αρχαϊκό ιερό αποτελεί τον μόνο σημασμένο από το Υπουργείο Πολιτισμού αρχαιολογικό χώρο του Υμηττού. Σύμφωνα με τις πινακίδες οι ναοί ήταν αφι-

ερωμένοι στον Όμβριο Δία και Προόψιο Απόλλωνα, χωρίς όμως αυτό να έχει επιβεβαιωθεί από την αρχαιολογική έρευνα.

Στον χώρο του ιερού έχουν πραγματοποιηθεί τα τελευταία χρόνια πολλές επεμβάσεις χωρίς την άδεια της αρχαιολογικής υπηρεσίας, οι οποίες πρέπει να αναιρεθούν προκειμένου να αποκατασταθεί το αρχαιολογικό τοπίο της περιοχής. Πιο συγκεκριμένα, περιμετρικά του οροπεδίου και του αρχαίου ιερού βρίσκονται αυθαίρετες εξοχικές κατοικίες που ανήκουν σε κατοίκους της περιοχής. Επίσης σπόνδυλοι και βάσεις των κίωνων του ναού Α βρίσκονται ασβεστωμένοι στο προαύλιο της εκκλησίας κάνοντας δύσκολη την αναγνώριση των αρχιτεκτονικών μελών από τον σημερινό επισκέπτη. Τέλος τμήμα του περιβόλου στο ανατολικό τμήμα του οροπεδίου χρήζει άμεσης αποκατάστασης καθώς υπάρχει κίνδυνος να ανατραπεί.

Σπήλαιο Πανός (Λιονταριού), Γλυκά Νερά^{5, 6}

Βρίσκεται δυτικά των Γλυκών Νερών και η τοπική παράδοση το συνδέει με το μαρμάρينو λιοντάρι του προαυλίου της μεταβυζαντινής εκκλησίας του Αγ. Νικολάου στην Κάντζα. Το σπήλαιο έχει ταυτιστεί με αυτό του Πανός που περιγράφεται στην κωμωδία του Μενάνδρου *Δύσκολος*. Εντός του έχουν εντοπιστεί ευρήματα της κλασικής, ελληνιστικής και ρωμαϊκής περιόδου και τεκμηριώνουν τη χρήση του σπηλαίου ως χώρου λατρείας, τοπικής εμβέλειας τουλάχιστον, κατά τους κλασικούς χρόνους (β' μισό 5ου αι. π.Χ.).

Σπήλαιο Πανός, Βάρη⁷

Το σπήλαιο διαμορφώθηκε ως χώρος λατρείας του Πανός, του Απόλλωνος, των Χαρίτων και των Νυμφών από τον λαϊκό γλύπτη Αρχέδημο το γ' τέταρτο του 5ου αι. π.Χ. Στο εσωτερικό του σπηλαίου βρίσκεται μεγάλος αριθμός ανάγλυφων και επιγραφών καθιστώντας το έναν από τους πιο ενδιαφέροντες αρχαιολογικούς χώρους της Αττικής. Η εύρεση 1.000 λυχναριών σχετίζεται με την αναβίωση της αρχαίας λατρείας κατά την ύστερη αρχαιότητα (4ος-6ος αι. μ.Χ.). Αντίστοιχα ευρήματα βρέθηκαν και κατά τις ανασκαφές των βωμών της κορυφής του Υμητού.

Αν και παλαιότερα είχε τοποθετηθεί μεταλλική κατασκευή που εμπόδιζε την είσοδο στο εσωτερικό του σπηλαίου, τα τελευταία χρόνια η είσοδος της έχει παραβιαστεί και το σπήλαιο παραμένει αφύλακτο με κύρια συνέπεια την πιθανή καταστροφή των αρχαιοτήτων και του σταλαγμιτικού διακόσμου. Συγκρίνοντας τη σημερινή του κατάσταση με αυτήν των φωτογραφιών κατά τις ανασκαφές της Αμερικάνικης Αρχαιολογικής Σχολής, είναι προφανής η φθορά του μνημείου. Το σπήλαιο του Αρχέδημου θα μπορούσε να διαμορφωθεί σε ένα μικρό οργανωμένο αρχαιολογικό χώρο παρουσιάζοντας στους επισκέπτες ένα τυπικό σπήλαιο του Πανός της Αττικής των κλασικών χρόνων.

Ναός Απόλλωνα Ζωστήρα, Βουλιαγμένη

Στο νοτιότερο άκρο του Υμηππού, στο ακρωτήριο Ζωστήρ και εντός του ξενοδοχείου Αστέρας της Βουλιαγμένης βρίσκεται ένας μικρός αρχαϊκός ναός. Το κύριο οικοδόμημα χρονολογείται στον 6ο αι. π.Χ. και περιλαμβάνει σπκό και άδυτο. Γύρω στο 350-300 π.Χ. προστέθηκε μία περίσταση από κίονες. Αν και η πρόσβαση στον αρχαιολογικό χώρο επιτρέπεται μόνο ύστερα από την αγορά εισιτηρίου για τη χρήση της οργανωμένης παραλίας, ο ναός έχει αποκατασταθεί και ο περιβάλλον χώρος έχει διαμορφωθεί και αναδεικνύεται.

Ρωμαϊκό ιερό, Καισαριανή^{8, 9, 10, 11}

Σύμφωνα με το Λεξικό Σούδα στην περιοχή Κυλλού Πήραν στον Υμηπτό υπήρχε ιερό της Αφροδίτης και κρήνη, το νερό της οποίας συνέβαλλε στη γονιμότητα των γυναικών.

Στον λόφο του Κοιμητηρίου Πατέρων δυτικά της Μονής Καισαριανής βρίσκονται τα ερείπια μαρμάρινου ρωμαϊκού κτηρίου, ίσως ναού, που χρονολογούνται στον 2ο αι. μ.Χ. Ανάμεσα στα αρχιτεκτονικά μέλη που έχουν εντοιχιστεί στα χριστιανικά μνημεία του λόφου διακρίνονται σπόνδυλοι κίωνων ιωνικού ρυθμού, επισύλια, τμήματα ζωφόρου με φυτική και ζωική παράσταση (ταύροι, πάνθηρες) και τμήματα γείσου διακοσμημένα με λεοντοκεφαλές. Η τεχνοτροπία με τρυπάνι που χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή της ζωφόρου παραπέμπει σε μαρμαροτεχνία της εποχής του αυτοκράτορα Αδριανού.

Αντιστοίχως, στα κτήρια και στον περίβολο της Μονής Καισαριανής διακρίνονται πολλά αρχαιολογικά κατάλοιπα. Σε αυτά περιλαμβάνονται οι τέσσερις μονολιθικοί κίονες ιωνικού ρυθμού του καθολικού της μονής, αρχιτεκτονικά μέλη με ιωνικά κυμάτια, επιτύμβια στήλη με ανθέμιο ως επίστεψη, περιρραντήρια, ενεπίγραφος επιτύμβιος κιονίσκος και καμπύλα αρχιτεκτονικά μέλη που ίσως προέρχονται από νυμφαίο. Στον περίβολο της μονής υπήρχε μέχρι πρόσφατα επιγραφή του 4ου αι. μ.Χ. (σήμερα φυλάσσεται στο Επιγραφικό Μουσείο) που καταγράφει το γενεαλογικό δέντρο δαδούχων της ελευσίνας λατρείας. Η κεφαλή του κριού στην κρήνη εξωτερικά του περιβόλου της μονής προέρχεται από τον αρχαίο ναό της Αθηνάς στην Ακρόπολη και έχει πολλές ομοιότητες με ψευδό-υδρορροή από το Πεισιστράτειο τελεστήριο της Ελευσίνας. Το πρωτότυπο γλυπτό έχει μεταφερθεί στο αρχαιολογικό μουσείο της Ακρόπολης και έχει αντικατασταθεί από αντίγραφο. Τέλος, το ανάγλυφο με παράσταση καθημένης θεάς που βρισκόταν εντοιχισμένο στην κρήνη του κριού έχει χαθεί.

Αρχαιότητες στα μοναστήρια του Υμηππού

Σχεδόν σε όλα τα μοναστήρια του Υμηππού μπορούμε να διακρίνουμε αρχαία αρχιτεκτονικά μέλη. Σε κάποια από αυτά οι αρχαιότητες επιβεβαιώνουν την ύπαρξη αρχαϊκής εγκατάστασης στη θέση των μονών, ενώ στα υπόλοιπα τα αρχιτεκτονικά μέλη μεταφέρθηκαν από μνημεία που βρισκόταν σε άλλη περιοχή. Στην πρώτη κα-

τηγορία ανήκουν οι Μονές Καισαριανής, Αγ. Ιωάννου Κυνηγού (Αγ. Παρασκευή) και Αγ. Ιωάννου Θεολόγου (Παπάγος), ενώ στη δεύτερη οι Μονές Αστερίου, Αγ. Ιωάννου Καρέα (Βύρωνας), Αγ. Γεωργίου Κουταλά (Βύρωνας) και Αγ. Ιωάννου Προδρόμου (Καισαριανή). Στο καθολικό της Μονής Αγ. Ιωάννου Κυνηγού έχουν εντοπιστεί αρχαία αρχιτεκτονικά μέλη. Αντιστοίχως για την κατασκευή του καθολικού της Μονής Αγ. Ιωάννου Θεολόγου έχουν χρησιμοποιηθεί μαρμάρινες παρασάδες που φέρουν δωρικά επίκρανα και στον περίβολο βρίσκονται μαρμάρινοι μονολιθικοί κιονίσκοι.

2. Οχυρωματικά Έργα

Πύργος, Κορακοβούνι, Β. Υμηπτός^{12, 13}

Ο πύργος / παρατηρητήριο του Υμηπτού βρίσκεται στην κορυφή του Κορακοβουνίου στο βόρειο άκρο του βουνού. Διατηρείται σε ύψος 1.70 μ. και η κυκλική του κάτοψη με διάμετρο 8 μ. έχει τη μορφή συμπαγούς κυλίνδρου όπου καλά τοποθετημένοι λίθοι σχηματίζουν μια περιμετρική ξηρολιθοδομή γεμισμένη με χαλάσματα. Στην περιοχή γύρω από την κατασκευή αφθονούν όστρακα αγγείων και κεραμίδια οροφής. Με βάση τα ευρήματα ο πύργος κτίστηκε στο τέλος του 5ου με αρχές 4ου αι. π.Χ. και η χρήση του συνεχίστηκε στους ελληνοιστικούς χρόνους με πιθανή επαναχρησιμοποίησή του κατά την ύστερη αρχαιότητα. Ο ρόλος του παρατηρητηρίου ήταν να επιβλέπει την αθηναϊκή επικράτεια που δεν ήταν ορατή από το *άστυ* (Μεσόγεια, πέρασμα Σταυρού) και αποτελούσε τμήμα της μόνιμης αμυντικής γραμμής της πόλης.

Συγκρίνοντας την κατάσταση διατήρησης του μνημείου το 2012 με αυτή που περιγράφεται σε δημοσίευση του 1966 διαπιστώθηκε ότι τμήμα του κτίσματος έχει καταρρεύσει. Σε πιο πρόσφατη επίσκεψη, τον Σεπτέμβριο του 2015, παρατηρήθηκε ότι στο εσωτερικό του πύργου είχε κατασκευαστεί στύλος κυκλικής κάτοψης και μεγάλου ύψους με δομικό υλικό που είχε αφαιρεθεί από την αρχαία κατασκευή. Είναι πιθανό ο δράστης να αγνοούσε την αρχαιότητα των καταλοίπων, ενώ η καταστροφή του μνημείου θα μπορούσε να έχει αποφευχθεί με την κατάλληλη σήμανσή του.

Στρατόπεδο, κεντρικός Υμηπτός^{12, 13}

Το στρατόπεδο βρίσκεται 1.400 μ. βορειοδυτικά της κορυφής του βουνού. Η κάτοψη της οχύρωσης είναι τραπεζοειδής με διαστάσεις 47 μ. στον άξονα ανατολή-δύση και 36-47 μ. στον άξονα βορράς-νότος. Ο περίβολος του στρατοπέδου είναι κατασκευασμένος από ξηρολιθοδομή με λίθους μετρίου μεγέθους, το πάχος του είναι 2,35 μ. και διατηρείται σε ύψος 1,30 μ. Έχουν διατυπωθεί διάφορες θεωρίες σχετικά με την αρχαιότητα ή μη της κατασκευής. Η ύπαρξη ωστόσο κεράμων λακωνικού τύπου, τα οποία έχουν εντοπιστεί και σε άλλες αρχαίες κατασκευές στρατιωτικού χαρακτήρα στην Ατική, συννηγορεί υπέρ της πρώτης άποψης. Το

στρατόπεδο έχει απεριόριστη θέα προς το σύνολο του αθηναϊκού πεδίου. Επειδή η εποπεία του λεκανοπεδίου εξασφαλίζεται ήδη από υψώματα εντός του *άστεως*, το στρατόπεδο του Υμηπτού δεν είχε αμυντικό χαρακτήρα και κατασκευάστηκε από δυνάμεις που είχαν σκοπό την κατάληψη της πόλης.

Το στρατόπεδο βρίσκεται σε απομακρυσμένη τοποθεσία στο βουνό και παρά τις ανθρώπινες επεμβάσεις διατηρείται σε καλή κατάσταση. Στις επεμβάσεις αυτές περιλαμβάνονται τροποποιήσεις λόγω της λειτουργίας ποιμνιοστασίου στο εσωτερικό του, η καταστροφή μικρού τμήματος του περιβόλου για την κατασκευή χωματόδρομου και η τοποθέτησή ιστού συλλογής μετεωρολογικών δεδομένων. Η πραγματοποίηση σχολαστικής επιφανειακής έρευνας στην περιοχή θα συνέβαλε στην αποσαφήνιση της χρήσης της κατασκευής.

Στρατόπεδο Πτολεμαίων, Ηλιούπολη^{12, 13, 14}

Νομίσματα, αιχμές βελών και βλήματα σφεντόνας συνηγορούν υπέρ της άποψης ότι στην περιοχή της Ηλιούπολης και συγκεκριμένα στο τμήμα του Υμηπτού κοντά στην οδό Νεύτωνος υπήρχε στρατιωτική εγκατάσταση. Η εύρεση πολλών νομισμάτων του Πτολεμαίου Β΄ ενισχύει τη θεωρία ότι αποτελούσε πολεμαϊκή στρατιωτική θέση κατά τη διάρκεια του Χρემωνίδειου Πολέμου. Δεν διατηρούνται ερείπια οχυρωματικών έργων, δεν αποκλείεται όμως να υπήρχαν και να έχουν καταστραφεί. Ο ρόλος του στρατοπέδου του κεντρικού Υμηπτού δεν έχει ακόμα καθοριστεί, αλλά υπάρχει πιθανότητα να αποτελούσε και αυτό πολεμαϊκή θέση.

3. Λατομεία

Αρχαία λατομεία, Δ. Υμηπτός^{9, 15}

Η δυτική πλευρά του Υμηπτού από την Καισαριανή μέχρι την Ηλιούπολη είναι διάσπαρτη από αρχαία λατομεία. Η μεγαλύτερη λατομική δραστηριότητα παρατηρείται την εποχή του αυτοκράτορα Αυγούστου (τέλος 1ου αι. π.Χ.), όπου μεγάλες ποσότητες γκριζογάλανου μαρμάρου με λευκές φλεβώσεις εξάγονταν στην Ιταλία. Μετά τον 1ο αι. π.Χ. η εξόρυξη μαρμάρου πραγματοποιείται σε μικρότερη κλίμακα.

Μεγάλο ενδιαφέρον από άποψη συγκέντρωσης και διατήρησης των λατομείων παρουσιάζουν αυτά που βρίσκονται στην περιοχή ανατολικά της Μονής Αγ. Γεωργίου Κουταλά, νότια της Μονής Καισαριανής και βόρεια του Κακορέματος. Εκεί, εκτός από λατομεία γκριζογάλανου μαρμάρου, έχουν εντοπιστεί και μικρότερα λευκού μαρμάρου. Το μάρμαρο αυτό είναι καλής ποιότητας και χρησιμοποιήθηκε από τις αρχές του 6ου αι. π.Χ. στην αρχιτεκτονική και τη γλυπτική της αρχαίας Αθήνας. Στη συνέχεια, τον 5ο και 4ο αι. π.Χ. χρησιμοποιήθηκε ως υλικό ενεπίγραφων στηλών. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι τα μεγάλα λατομεία γκριζογάλανου μαρμάρου είναι ελληνιστικά/ρωμαϊκά, ενώ τα μικρότερα λευκού μαρμάρου είναι αρχαϊκά/κλασικά.

Μέχρι σήμερα δεν έχει πραγματοποιηθεί συστηματική καταγραφή, μελέτη και επιφανειακή έρευνα στα λατομεία του δυτικού Υμηττού. Η περιοχή θα μπορούσε να μετατραπεί σε ένα ανοιχτό μουσείο λατομικής τέχνης, καθώς διατηρούνται κατάλοιπα όλων των φάσεων της λατομικής δραστηριότητας (επιγραφές ιδιοκτησίας, σωροί λατύπης, ημίεργα αρχιτεκτονικά μέλη και δρόμος μεταφοράς ογκολίθων).

Μεγαλιθικό κτήριο, Βύρωνας¹⁶

Στον χώρο ενός μικρού λατομείου κοντά στη Μονή Αγ. Γεωργίου Κουταλά βρίσκεται κτίσμα με κυκλική κάτοψη, η αρχιτεκτονική του οποίου έχει πολλές ομοιότητες με τα δρακόσπιτα της Εύβοιας. Ένα άλλο κοινό χαρακτηριστικό των δρακόσπιτων της Εύβοιας με το κτίσμα του Υμηττού είναι ότι είναι κατασκευασμένα κοντά σε λατομεία. Προφανώς η πρώτη ύλη για την κατασκευή του δρακόσπιτου του Υμηττού προέρχεται από αυτό το μικρό λατομείο. Το κτήριο, που διατηρείται σε άριστη κατάσταση (σώζεται η οροφή του), έχει εξωτερική διάμετρο 4,50-4,80 μ. και μέγιστο ύψος 2,50 μ. Στα τοιχώματα του λατομείου δίπλα από το κτίσμα βρίσκονται δύο επιγραφές που αναγράφουν το όνομα *Κέθηγος* στη γενική (*Κεθήγου*), προσδιορίζοντας προφανώς τον ιδιοκτήτη του/των λατομείου/ων. Το όνομα *Κέθηγος* είναι ελληνική μεταφορά του λατινικού *Cethegus* και αποτελεί απόδειξη της χρονολόγησης των λατομείων στη ρωμαϊκή εποχή.

Σύμφωνα με την επικρατέστερη άποψη το κτίσμα αποτελούσε καταφύγιο λατόμων ώστε να προστατεύονται από πιθανές ακραίες καιρικές συνθήκες ή χώρο αποθήκευσης εργαλείων σχετιζόμενων με τη λατομική δραστηριότητα. Συστηματική ανασκαφή στον χώρο δεν έχει πραγματοποιηθεί.

Ρωμαϊκό λατομείο, Σέσι, Κορωπί¹⁷

Δυτικά των αρχαϊκών ναών, στο ύψωμα με την ονομασία Σέσι υπάρχει ένα μικρό αρχαίο λατομείο λευκού δολομίτη με ερυθρές φλεβώσεις. Χαρακτηριστικό του λατομείου είναι ότι βρίσκεται σε απομονωμένη θέση, μακριά από τα ρωμαϊκά λατομεία της δυτικής πλευράς του Υμηττού και είναι ιδιαίτερα γνωστό για τους δύο ημίεργους μονολιθικούς κίονες που βρίσκονται εκεί. Οι διαστάσεις του καλύτερα διατηρημένου κίονα είναι 4,48 μ. ύψος και 0,70 μ. διάμετρος. Εκτός από τους μονολιθικούς κίονες, όλη η περιοχή είναι διάσπαρτη από ογκολίθους μαρμάρου. Με βάση την εξορυγμένη ποσότητα του υλικού και τους παρατημένους ογκολίθους, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι το λατομείο αυτό λειπούργησε για πολύ μικρό χρονικό διάστημα λόγω της κακής ποιότητας του πετρώματος.

Το λατομείο διατηρείται σε καλή κατάσταση, ωστόσο σε επίσκεψη που πραγματοποιήθηκε το 2015 διαπιστώθηκε ότι τμήμα του μονολιθικού κίονα κοντά σε προϋπάρχουσα ρωγμή έχει αποκολληθεί.

4. Αγροτικές Εγκαταστάσεις

*Αναβαθμίδες, ΝΔ. Υμηττός*¹⁸

Νότια της Αθήνας, στο πεδινό τμήμα μεταξύ του Υμηττού και της θάλασσας, και συγκεκριμένα από τον Άλιμο μέχρι τη Βάρη, έχουν εντοπιστεί κατάλοιπα αγροτικών εγκαταστάσεων. Αυτά διακρίνονται σε αναβαθμίδες και διαχωριστικούς τοίχους μεταξύ των ιδιοκτησιών. Οι αναβαθμίδες κατασκευάστηκαν για να αυξήσουν την απορρόφηση του νερού από το έδαφος και για να το προστατέψουν από τη διάβρωση λόγω της βροχής. Τα ευρήματα της επιτόπιας έρευνας απέδειξαν την αρχαιότητα των κατασκευών – τα παλαιότερα από αυτά χρονολογούνται στο τέλος του 5ου με αρχές του 4ου αι. π.Χ.

Αν και τα αγροτικά κατάλοιπα είχαν διατηρηθεί σε καλή κατάσταση μέχρι τη δεκαετία του '50, το σύνολο σχεδόν των αναβαθμίδων έχει σήμερα καταστραφεί κατά τη μετατροπή της περιοχής σε οικιστική ζώνη.

*Όροι, Αλεποβούνι, Καισαριανή*¹⁹

Στο λόφο του Αλεποβουνίου έχουν εντοπιστεί περίπου 20 όροι. Σύμφωνα με την επικρατέστερη άποψη οι όροι αποτελούσαν το σύνορο μεταξύ ιδιοκτησιών εντός των οποίων ήταν εγκατεστημένες κυψέλες ή συλλέγονταν βότανα. Η πλειοψηφία των όρων χρονολογείται στη ρωμαϊκή εποχή, ενώ ένα μικρό σύνολο από το τέλος της κλασικής ως την ελληνιστική περίοδο. Ανάλογοι όροι υπάρχουν στην περιοχή του Καρέα και της Αργυρούπολης. Η πυκνότητα των όρων του Αλεποβουνίου εξηγείται από το γεγονός ότι βρίσκεται κοντά στο *άστυ*. Με τη χρήση των όρων οι ιδιοκτήτες της έκτασης αυτής ήθελαν να δηλώσουν την κυριότητά τους στο πλήθος του κόσμου που διερχόταν από εκεί.

5. Οδικό Δίκτυο²⁰

Το οδικό δίκτυο του Υμηττού διακρίνεται σε δρόμους που συνέδεαν δήμους της πεδιάδας των Μεσογείων με το *άστυ* (υπερτοπικό) ή που οδηγούσαν σε μία περιοχή συγκεκριμένου ενδιαφέροντος πάνω στο βουνό (τοπικό).

Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν η Σφηπτία και η Στειριακή οδός. Το τμήμα της Σφηπτίας οδού που διερχόταν από τον Υμηττό αποτελούσε την πιο σύντομη σύνδεση του *άστεως* με τα Μεσόγεια (πέρασμα μεταξύ λόφων Προφήτη Ηλία και Μαυροβουνίου – ρέμα Ντούκα – Σούρμενα Άνω Γλυφάδας/Τερψιθέα). Συντόμηση της οδού αποτελούσε ο δρόμος που μέσω της κορυφογραμμής του Υμηττού κατέληγε στις δυτικές πλαγιές του (ρέμα Σέσι/Χαλιδούς – κορυφογραμμή – Καρέας/Ηλιούπολη). Η διαδρομή αυτή ίσως σχετίζεται με στρατιωτικές δυνάμεις που είχαν σκοπό την κατάληψη της πόλης και πιθανότατα να συνδέεται με τα στρατόπεδα του κεντρικού Υμηττού και της Ηλιούπολης.

Η Στειριακή οδός ξεκινούσε από τον αρχαίο δήμο της Στειριάς και ένα παρακλάδι της διερχόταν μέσω του Υμηπτού. Το τμήμα αυτό της οδού (Προσήλιο Παιανίας – διάσελο Αστερίου – Παπάγος) αποτελούσε την πιο σύντομη διαδρομή που μπορούσε να ακολουθήσει κάποιος από την Παιανία για το *ἄστυ*. Ο πύργος του Κορακοβουνίου συνδέεται με την ύπαρξη της οδού.

Τέλος, σε αυτή την κατηγορία θα μπορούσαμε να εντάξουμε την οδό που μέσω της Μονής Αγ. Ιωάννη Κυνηγού παρέκαμπε τον αρχαίο δρόμο που διερχόταν από τον Σταυρό Αγ. Παρασκευής και κατέληγε στα Μεσόγεια.

Στο τοπικό οδικό δίκτυο εντάσσεται η οδός που οδηγεί στους αρχαίους ναούς του Προφήτη Ηλία, καθώς και ο αρχαίος δρόμος μεταφοράς των ογκόλιθων μαρμάρου από τα λατομεία του Κακορέματος στους πρόποδες του βουνού. Είναι προφανές ότι αντίστοιχες οδοί θα οδηγούσαν σε όλα τα αρχαία κατάλοιπα του Υμηπτού.

Εξαπίας της πρόχειρης κατασκευής και της μη συστηματικής χρησιμοποίησής του τα τελευταία 60 χρόνια μόνο μικρά τμήματα του οδικού δικτύου του Υμηπτού έχουν διατηρηθεί. Ενδεικτικά αναφέρουμε τμήματα της Σφηπίας οδού, τμήμα της οδού που διερχόταν από τη Μονή Αγ. Ιωάννου Κυνηγού, καθώς και τμήματα των οδών που οδηγούσαν στους αρχαίους ναούς του Προφήτη Ηλία και στα λατομεία του Κακορέματος. Η επιφανειακή έρευνα κατά μήκος των δρόμων θα βοηθούσε στον προσδιορισμό της ακριβούς πορείας τους.

Συμπεράσματα

Τα αρχαία κατάλοιπα του Υμηπτού, αν και έχουν μικρή καλλιτεχνική αξία, καλύπτουν ένα μεγάλο φάσμα της ζωής των αρχαίων Αθηναίων και βρίσκονται σε έναν χώρο που δεν έχει αλλοιωθεί σε μεγάλο βαθμό από εξωγενείς παράγοντες. Τα μνημεία που έχουν άμεση ανάγκη προστασίας και αποκατάστασης είναι το σπήλαιο του Πανός στη Βάρη, οι αρχαίοι βωμοί της κορυφής, ο πύργος στο Κορακοβούνι και οι αρχαίοι ναοί στον Προφήτη Ηλία Κορωπίου. Λόγω της σπουδαιότητάς τους οι αρχαιότητες και το φυσικό περιβάλλον των λατομείων του δυτικού Υμηπτού πρέπει να προστατευτούν προληπτικά, κυρίως από πιθανές πυρκαγιές. Τέλος, η σήμανση των χώρων αρχαιολογικού ενδιαφέροντος θα συνέβαλε στην αναγνώρισή τους και στην αποτροπή πιθανών καταστροφών.

Αρχαία κατάλοιπα	Περιοχή	Επιφανειακή έρευνα	Συστηματική ανασκαφή	Σήμανση	Μνημείο σε κίνδυνο
Αρχαίοι βωμοί	Κορυφή Υμηπτού	✓	✓		✓
Αρχαίοι ναοί	Α Υμηπτός, Κορωπί	✓	✓	✓	✓

Σπήλαιο Πανός	Δ Υμηττός, Γλυκά Νερά	✓	✓		
Σπήλαιο Πανός	Ν Υμηττός, Βάρη	✓	✓	✓*	✓
Ναός Απόλλωνα	Ν Υμηττός, Βουλιαγμένη	✓	✓		
Ρωμαϊκό ιερό	Δ Υμηττός, Καισαριανή				
Πύργος	Β Υμηττός, Κορακοβούνι	✓			✓
Στρατόπεδο	Κεντρικός Υμηττός	✓			
Στρατόπεδο Πολεμείων	Δ Υμηττός, Ηλιούπολη*	✓			
Λατομεία μαρμάρου	Δ Υμηττός				✓**
Μεγαλιθικό κτήριο	Δ Υμηττός, Βύρωνας				✓**
Λατομείο δολομίτη	Α Υμηττός, Κορωπί				
Αναβαθμίδες	ΝΔ Υμηττός, Άλμος-Βάρη				
Όροι	Δ Υμηττός, Καισαριανή	✓			
Σφραγίδα οδός	Ν Υμηττός, Κορωπί-Γλυφάδα				
Στεριακή οδός	Β Υμηττός, Παιανία-Παπάγος				

✓* Μερική σήμανση

✓** Απαιτείται προληπτική προστασία

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Carl W. Blegen, «Inscriptions on Geometric Pottery from Hymettos», *AJA*, 1934
2. Rodney S. Young, «Excavation on Mount Hymettos - 1939», *AJA*, 1940
3. Merle K. Langdon, «A Sanctuary of Zeus on Mount Hymettos», *Hesperia Supplements*, 1976
4. Νίκος Κοτζιάς, «Ανασκαφή εν Προφήτη Ηλία Υμητού», *ΠΑΕ*, 1949 & 1950

5. Eugene Vanderpool, «Pan in Paiania - A Note on Lines 407-409 of Menander's *Dyskolos*», *AJA*, 1967
6. Λίλιαν Γιαννακοπούλου Καραλή, «Προκαταρκτικά Στοιχεία για την Έρευνα των Ετών 2003-2005 στο Σπήλαιο Λεονταρίου Υμηττού»
7. «The cave at Vari I, III & VI», *AJA*, 1903
8. «Κυλλού Πήραν», *Λεξικό Σούδα*
9. Hans R. Goette, *Athens, Attica and the Megarid, An Archaeological Guide*, 2001
10. Ανδρέας Παπαγιαννόπουλος Παλαιός, *Καισαριανή*, 1940
11. Elias Karetanopoulos, «Leonides VII of Melite and his family», *Bulletin de Correspondance Hellenique*, 1968
12. James R. McCredie, «Fortified Military Camps in Attica», *Hesperia Supplements*, 1966
13. Josiah Ober, «Pottery and Miscellaneous Artifacts from Fortified Sites in Northern and Western Attica», *Hesperia*, 1987
14. Πάνος Τότσικας, «Αναζητώντας τα ίχνη των Πτολεμαίων στην Ηλιούπολη», *Περιοδικό Αρχαιολογία*, Τεύχος 77, 2000
15. Hans R. Goette, *Ancient Roads in Greece*, 1998
16. Jean Carpenter & Dan Boyd, «Dragon Houses: Euboia, Attica, Karia», *AJA*, 1977
17. Merle K. Langdon, «Hymettiana II: An Ancient Quarry on Mt. Hymettos», *AJA*, 1988
18. John Bradford, «Ancient Field Systems on Mt. Hymettos, near Athens», *Antiquaries Journal*, 1956
19. Merle K. Langdon, «Hymettiana III: The boundary markers of Alepououni», *Hesperia*, 1999
20. Όλγα Κακαβογιάννη, «Αρχαίες οδοί στα νότια και δυτικά Μεσόγεια και τη Λαυρεωτική», *Αττικής Οδοί - Αρχαίοι δρόμοι της Αττικής*, 2009

ABSTRACT

The purpose of this article is to record the areas of archaeological interest in the mountain of Hymettos, to describe their conservation status and to investigate the measures taken to promote and protect them. For the recording of the ancient remains we used Greek and international literature and fieldwork. The antiquities and the surrounding landscape were photographed in their entirety while their current condition was compared to that described in older photographs and publications in books and scientific journals. It was also attempted to make new observations on the architecture of the monuments and the ancient topography of the Hymettos region.

Εικ. 1. Άποψη του κοιλώματος των αρχαϊκών βωμών της κορυφής του Υμηττού. Το αυτοκίνητο βρίσκεται στη θέση του δρόμου που διέρχεται πάνω από τα αρχαία κατάλοιπα.

Εικ. 2. Όστρακα αγγείων στο εσωτερικό του κοιλώματος.

Εικ. 3. Άποψη του οπισθόδομου του αρχαϊκού ναού Β στο Κορωπί. Στο βάθος εξοχική κατοικία.

Εικ. 4. Αυθαίρετες κατοικίες περιμετρικά των αρχαϊκών ναών.

Εικ. 5. Άποψη της παραβιασμένης εισόδου του σπηλαίου του Πανός στη Βάρη.

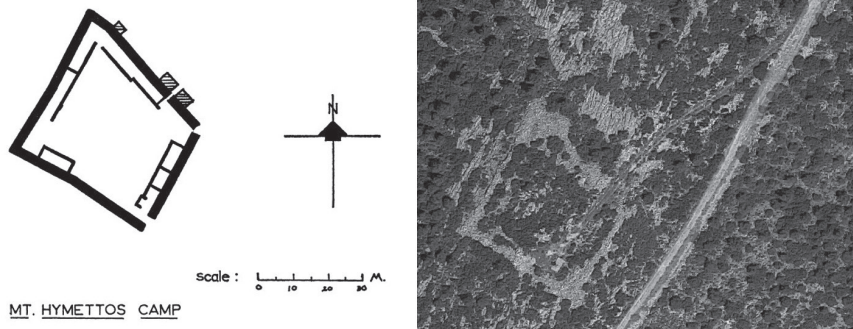
Εικ. 6. Βωμός και ανάγλυφο καθιστής θεότητας από το σπήλαιο του Πανός στη Βάρη.

Εικ. 7. Τμήμα γείσου διακοσμημένου με λεοντοκεφαλές από το ρωμαϊκό κτήριο της Καισαριανής.

Εικ. 8. Ο πύργος του Κορακοβουνίου σε φωτογραφίες του 2012 και 2015. Στη δεξιά φωτογραφία ξεχωρίζει ο μεγάλου ύψους στύλος κατασκευασμένος πρόσφατα από αρχαίο δομικό υλικό.

Εικ. 9. Κάτοψη του στρατοπέδου του κεντρικού Υμητού. Στη δεξιά φωτογραφία, τμήμα σύγχρονου χωματόδρομου τέμνει τον αρχαίο περιβολό.

Εικ. 10. Κεραμίδια λακωνικού τύπου από το στρατόπεδο του κεντρικού Υμηπτού.

Εικ. 11. Μεγαλιθικό μνημείο Υμηπτού.

Εικ. 12. Ρωμαϊκό λατομείο στο Σέσι Κορωπίου. Στη δεξιά φωτογραφία (2015), τμήμα του κίονα έχει αποκολληθεί.

Εικ. 13. Οι αναβαθμίδες στην περιοχή της Γλυφάδας που σώζονταν σε καλή κατάσταση μέχρι τη δεκαετία του '50 έχουν σήμερα αντικατασταθεί από οικοδομικά τετράγωνα.

Εικ. 14. Άποψη της τοπικής οδού που οδηγούσε στους αρχαίους ναούς του οροπεδίου του Προφήτη Ηλία.